

*Pocrovului, Viața și minunile Prea Cuvioasei Parascheva, Tractat despre cinstirea și închinarea icoanelor*³⁹;

– Academiei Teologice din Kiev, „10 broșuri de cântare pe note, ce se folosește în Biserica Română”, Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, 2 volume din „Didahiile” Sfântului Antim Ivireanul⁴⁰.

2.4. *Contribuții innografice și aghiografice.* Evlavios, iubitor și cinstitor de sfinți, episcopul Melchisedec redactează primele sinaxare, bine temeluite d.p.d.v. istoric și frumos redactate d.p.d.v. al stilului aghiografic – al Sfintei Parascheva de la Iași și al Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava – și face primele analize serioase din teologia și literatura română asupra unor părți din operele Sfinților Mitropoliți Dosoftei al Moldovei („Psaltirea pre versuri tocmită”, 1673) și Antim Ivireanul al Ungrovlahiei („Didahii”⁴¹). Preocupările sale pentru aghiografia româ-

39. Scrisoare a duhovnicului Andronic (starețul Mănăstirii Noul Neamț) către episcopul Melchisedec (13 septembrie 1890), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 352-353.

40. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Silvestru, rectorul Academiei Teologice din Kiev (11 ianuarie 1890), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 318-321.

41. În anul 1870 a descoperit un manuscris în biblioteca episcopului Dionisie Romano al Buzăului, o copie tardivă, de la finele secolului al XVIII-lea, a predicilor mitropolitului martir. Despre șansa providențială prin care a descoperit și citit aceste „manuscrise românești antice” îi scrie lui Vasile Mandinescu, în data de 9 ianuarie 1871 și lui Ion Bianu, în data de 6 iulie 1886 – în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 269, respectiv vol. II, pp. 254-257. În anul 1886 a prefăcut, sub titlul *Notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlahiei, Antim Ivireanul*, prima ediție a predicilor antimiene, publicată în limba română de Ion Bianu, după acest manuscris – a se vedea, două scrisori ale lui Ion Bianu către episcopul Melchisedec (8/20 mai 1886 și 8/20 iunie 1886), prima conținând rugămintea de a redacta amintita „notiță biografică din fruntea volumului”, a doua anunțând tipărirea „Didahiilor” în 1000 de exemplare și pledând pentru redactarea / publicarea unei descrieri a manuscrisului, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 247-248, respectiv p. 250. A doua ediție a „Didahiilor”, mult îndreptată, îngrijită de Constantin Erbiceanu după manuscrisul original, a apărut în 1888, cu prefata *Notițe biografice despre mitropolitul Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul*, semnată de Episcopul Melchisedec; contribuie, deci, și la volumele: *Didahiile ținute în Mitropolia din București de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungrovlahiei (1709-1716), publicate după manuscrisul original de episcopul Melchisedec Ștefănescu și corectate de Constantin Erbiceanu, profesor, cu o prefată asupra manuscriptelor mitropolitului Antim Ivireanul* vol. I, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1888 și

nească sunt reunite sintetic în *Oratoriul* său, unde, la sfârșitul „Sinaxarului“, după data de 31 decembrie, bazându-se pe temeiurile tradiției monahale românești și pe surse mai vechi și cu siguranță inspirat de Dumnezeu, Melchisedec adaugă

„câți va Cuvioși români ce au bine-plăcut lui Dumnezeu în patria noastră, și ale căror nume le găsim în viețile sfinților [...] Daniilu de la Monastirea Voronețu [...], Rafailu de la Monastirea Agapiei [...], Kiriacu de la Monastirea Biserican, Kiriacu de la Monastirea Tazlău [...], Epiphaniu de la Monastirea Voroneț, Partheniu de la Monastirea Agapiei, Ioanu de la Monastirea Râșca [...], Inocentiu de la Monastirea Probota și Eustatiu și alții“⁴².

Ceea ce acest episcop „profeța“ la final de secol XIX, prin Hotărârile Sfântului ei Sinod, Biserica Ortodoxă Română avea să împlinească la final de secol XX și început de secol XXI, în cadrul unui program de canonizare a sfinților pe care neamul românesc i-a dat Ortodoxiei universale.

În lumea istoricilor români, și nu numai, este cunoscută contribuția decisivă a episcopului Melchisedec la identificarea portretului Sfântului Domnitor Ștefan cel Mare al Moldovei, după imaginea din *Tetraevanghelul* de la Humor; a chipului Sfântului Daniil Sihastrul după imaginea de pe „scoarța *Evangheliei* de la Voroneț“⁴³ și la promovarea chipului

„preafericitului părintelui nostru, starețului Paisie, începătoriul vieții de obște al sfințelor noastre monastiri Neamțul și Secul și a fiicei acestora, acestei Sfinte nouă monastiri Neamțului“⁴⁴.

Didachiile mitropolitului Ungrovlahiei Antim Ivireanul 1709-1713, făcute pentru toate duminicile, începând de la Duminica Fariseului și pentru toate sărbătorile anuale, mari și mici, publicate după manuscrisul original, vol. II, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1889 – a se vedea scrisoarea lui Constantin Erbiceanu către episcopul Melchisedec (19 ianuarie 1888), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 272. Demnă de amintit aici este lucrarea: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Viața Mitropolitului Antim Ivireanul. Notițe biografice și alte texte documentare și evocatoare* (îngrijită de ÎPS dr. Casian Crăciun, Arhiepiscopul Dunării de Jos și pr. Eugen Drăgoi), Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2016.

42. Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Oratoriu...*, cap. VI, pp. 47-48.

43. Scrisoare a episcopului Melchisedec către mitropolitul Silvestru Moraru Andrievici (14 octombrie 1881), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 91.

44. Scrisoare a duhovnicului Andronic către episcopul Melchisedec (28 iunie 1881), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 82. În legătură cu Sfântul Paisie, într-un schimb de scrisori cu starețul Timotei al mănăstirii Neamț

În legătură cu portretul Sfântului Ștefan se cunoaște că episcopul Melchisedec a solicitat sprijinul mitropolitului Silvestru al Bucovinei, care i-a pus la dispoziție un pictor cernăuțean, Epaminonda Bucevski, cel ce a realizat chipul voievodului după cel din manuscrisul menționat, le-a confruntat cu alte portrete și le-a înaintat Academiei Române, în forul căreia episcopul Melchisedec și-a susținut cercetările pe această temă, argumentate pe tablourile respective, considerate de Eudoxiu Hurmuzachi „o mare achizițiune națională”⁴⁵:

„[...] În privința potretului marelui Ștefan s-au executat toate după dorința PS Voastre și cred cum că toate copiiile scoase din tetraevanghele, referitoare la marele Ștefan și la Cuviosul Daniil se vor fi aflând deja în mâinile PS Voastre. Dl Bucevski, pictorul arhidiecesei mele, călătorind la mănăstirea Putna a aflat într-adevăr un al doilea portret cusut foarte măestru și exact, carele consună pe deplin cu portretul din Tetraevanghel; prin urmare nu se mai poate trage la îndoială autenticitatea portretului [...]”⁴⁶.

Dezbaterile din forul Academiei, generate de prezentarea lui Melchisedec, fiind neconcludente (în special unii academicieni, sugestionați de Bogdan Petriceicu Hasdeu)⁴⁷ episcopul-cercetător cere ajutor

sunt menționate documente paisiene pe care le avea ierarhul sau pe care le adăpostea biblioteca mănăstirii, și pe care le numește „o comoară neprețuită pentru știința duhovnicească și vor fi citite cu mare plăcere de oamenii ce au simțul vieții duhovnicești în inimile lor oricât de mic”; a se vedea și alte mențiuni despre Sfântul Paisie, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 360, 375-376, 404-405, 407-408 și vol. II, pp. 55-56, 81-82, 158-159.

45. Scrisoare a episcopului Melchisedec către mitropolitul Silvestru Moraru Andrievici către (14 octombrie 1881), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 91. A se vedea și o scrisoare a pictorului Epaminonda Bucevski către episcopul Melchisedec (1 noiembrie 1881) și o alta a lui Vasile Mandinescu adresată episcopului Melchisedec (29 februarie 1884) - în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 103-104, respectiv 168.

46. Scrisoare a mitropolitului Silvestru Moraru Andrievici către episcopul Melchisedec (5/17 noiembrie 1881), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 108.

47. Indicii despre această „mare gâlceavă”, care ajunsese să ia „proporțiile chestiunii Dunării”, într-o scrisoare a lui Alexandru Odobescu adresată lui Ioan Bianu (29 septembrie 1881), în alta adresată de Dimitrie Sturdza lui Ioan Bianu (22 decembrie 1881) și în alta adresată de Vasile Alecsandri lui Ion Ghica (21 februarie 1882) - în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 87, 123-124 și 134-135, respectiv.

mitropolitului Bucovinei de a trimite, în original, manuscrisul *Tetraevanghelului de la Humor*, la București⁴⁸.

2.5. *Preocupări pentru muzica bisericească*. Primele preocupări sistematice legate de istoria muzicii bisericești în spațiul românesc și primele semnale privind confruntarea dintre muzica psaltică (monodică, tradițională) cu excesele sesizate îndeosebi în catedrale, de modernizare a cântului bisericesc prin polifonie, tot în opera lui Melchisedec se întâlnesc. *Memoriul pentru cântările bisericești în România*, pe care îl redactează și îl pune în atenția Sfântului Sinod, este un studiu dens al stilurilor și genurilor de muzică bisericească care au circulat pe teritoriul românesc, de-a lungul secolelor, iar *Proiectul de Regulament pentru regularea și îmbunătățirea cântului bisericesc în România*⁴⁹ aduce un set de propuneri de rezolvare a problemelor sesizate⁵⁰.

Aprecierea episcopului Melchisedec pentru persoana lui Gavriil Musicescu, pe care l-a susținut mereu⁵¹, în speță pentru efortul compo-

48. Se pot consulta mai multe epistole, legate de acest aspect: două scrisori ale episcopului Melchisedec către Mitropolitul Silvestru al Bucovinei și Dalmației (24 noiembrie 1881 și 5 decembrie 1881) și altele două de răspuns, ale mitropolitului cernăuțean (25 noiembrie 1881 și 15 decembrie 1881) – în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 115-120.

49. *Memoriul și Regulamentul* sunt publicate într-un singur opuscul, de însuși autorul lor, la Tipografia Cărților Bisericești, București, 1881 (39 pp.).

50. În legătură cu această problemă, unele dintre cele mai bune propuneri ale sale erau: fiecare eparhie să înființeze propria școală de cântăreți bisericești; o comisie desemnată de Sfântul Sinod să selecteze cântările cele mai bune, autentice, să le corecteze, să le sistematizeze și să le propună spre a deveni normative; o altă comisie să propună cântările pentru coruri, din Sfânta Liturghie, Sfintele Taine, anumite ierurgii, cântări care să fie „conforme spiritului bisericesc, fără prelungire prisoselnică și fără turnuri streine de muzica bisericească”; publicarea acestor două colecții de cântări; elaborarea unui manual de *Muzică bisericească*, prin organizarea unui concurs, cu premii; să se îmbunătățească situația cântăreților bisericești, prin în proprietărea lor și acordarea de salarii onorabile, plătite de stat.

51. Exprimare chiar a compozitorului, într-o scrisoare a sa datată 29 iunie 1870, adresată binefăcătorului său, prin care îi cere să îl susțină pentru a fi transferat pe postul de profesor la Conservatorul din Iași, rămas liber prin decesul fostului titular, Gheorghe Burada - în: Episcop Melchisedec Ștefănescu, *Epistole...*, vol. I, pp. 248-252. Se pare că, dincolo de aprecierea valorii reale a dirijorului și compozitoru-

zițional continuu al acestuia se străvede din multe referiri la ele, în scrisorile sale⁵². Odată îi cere, indirect, prin Vasile Mandinescu, explicații „tehnice” despre modurile glasurilor bisericești⁵³, altă dată vrea să îi studieze *Liturghia pentru fete*⁵⁴ (o compoziție pe trei voci egale, feminine) a acestuia, altădată îi trimite explicații teologice și filologice privind un text imnografic mai dificil de înțeles⁵⁵, altădată analizează un manuscris al compozitorului, făcând propuneri oportune de „prefacere” (corijare) a textului muzical:

„[...] Spuneți lui Musicescu să prefacă din cântările nunții, irmosul: *Isaia dănțuiește*, după cum am văzut eu, adică: în loc de a se face pa- uza cântării după zicerea *Fecioară*, precum este acum (*Isaia dănțuiește fecioara*), să se deosebească cuvântul *fecioară* spre a se lua la fraza următoare: «Isaia dănțuiește, fecioara a avut în pânțe etc.». Meșterul, după proverb, bate cuiul unde vrea [...] Totodată să facă pe muzică acele

lui Musicescu, în inima lui Melchisedec au contat, pe de o parte simpatia lor comună pentru stilul coral slav, iubit de episcop, pentru că ucenicise în zona în care se cânta astfel, la Kiev, bine cunoscut și practicat de profesor, care avea studii la Petersburg (a se vedea, în acest sens, exprimarea pr. Nicu MOLDOVEANU, în: *Istoria muzicii bisericești la români*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010, p. 253), iar pe de altă parte felul în care Musicescu i-a înțeles proiectul de modernizare a muzicii bisericești de la noi, fără a se renunța la muzica psaltică (a se vedea, în acest sens, Viorel COSMA, *Muzicieni din România. Lexicon*, Editura Muzicală, București, 2003, vol. VI, p. 273, care afirmă: „[...] Legat de Biserică și de cor, Gavriil Musicescu a luptat să dea muzicii bisericești ortodoxe o strălucire necunoscută până atunci, a făcut pasul uriaș de la muzica de strună la cea armonică și contrapunctică, de la corul bărbătesc la cel mixt, de la psaltică la cea pe portativul modern, luptându-se cu toate obstacolele și forurile oficiale”).

52. Într-o scrisoare a sa, adresată episcopului Melchisedec (16 noiembrie 1881), compozitorul îi cere să susțină în Sfântul Sinod proiectul său de a transpune „actualele cântări de pe semnele de psaltichie (care sunt imperfecte) pe notele moderne” – în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 110.

53. Scrisoare a lui Gavriil Musicescu adresată lui Vasile Mandinescu (13 iunie 1886), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp. 251-254.

54. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (15 iunie 1869), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 227.

55. Din cauza traducerii defectuoase, din greacă în română, a textului Svetilnei a II-a, compozitorul îi ceruse anumite explicații, pe care episcopul i le trimisese cu amabilitate – a se vedea scrisoarea lui Gavriil Musicescu adresată episcopului Melchisedec (1 iunie 1884), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 169.

tropare, tustrele, întocmai după melodia grecească, cum se cântă ele la noi [...] Vreau ca aceste tropare să fie în două moduri, ca fiecare să cânte după modul care îi va plăcea [...]”⁵⁶.

În cazul de față „meșterul bate cuiul unde trebuie”, de fapt: pripescându-se și la gramatică și la muzică, episcopul cere să se respecte și punctuația corectă, accentele să fie așezate unde le este locul, iar melodia tradițională, cunoscută de toți creștinii, de sorginte bizantină, să nu fie deformată de inflexiuni ale unor „imne de la Viena”, încât să nu mai fie recunoscută⁵⁷; de asemenea, nici încercarea compozitorului

56. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (15 decembrie 1870), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 267. La nota 340 de la aceeași pagină se indică și răspunsul lui Gavriil Musicescu, care confirmă episcopului că „[...] le-am îndreptat întocmai cum le-ați ordonat. Troparele Cununii de pe psaltichie le-am armonizat după știința mea, adică: într-un mod simplu, crezând că astfel s-ar conserva bine melodia [...]” (scrisoare integrală de răspuns la pp. 273-274, în același volum I).

57. Aceasta era teama unora dintre ierarhi, care susțineau înnoirea cântărilor, dar fiind crescuți în duhul muzicii bizantine pe care unii, între care și Melchisedec, o stăpâneau perfect, nu se puteau dezice de prima lor dragoste. Referitor la acest aspect, într-o scrisoare (27 septembrie 1884) pe care i-o adresează episcopului Melchisedec, Sfântul Mitropolit Iosif Naniescu consideră: „[...] eu nu sunt în contra tipăririi cântărilor bisericești puse pe note liniare, dar ceea ce mă preocupă pe mine cu deosebit interes și cu multă îngrijorare este ca nu cântările noastre bisericești, ale Bisericii Ortodoxe de Răsărit, după sistema melodiei orientale după care au fost compuse ab-antiqua, începând cu Sf. Ioan Damaschin și continuate de toți măestrii muzicii bisericești după cum s-a cântat și se cântă până în zilele noastre, prin transmutarea acestor cântări pe notele liniare să piardă din natura expresiunii și să ajungă în viitor a nu mai fi recunoscute cu virtuțile și meritele lor, ci să se pară viitorilor profani despre cunoștința acestor cântări ca și cum ar fi o melodie grosolană și chiar barbară [...] văzând stăruința PS Voastre [...] se va putea perfecționa și preciza expresiunea melodiei cântărilor noastre bisericești, vin a mă pronunța și eu alături de Frăția Voastră pentru tipărirea pe notele liniare [...]” - în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, pp.178-179. Este locul să arăt aici că, după aportul esențial al unor mari partizani pentru românirea cântărilor noastre bisericești și pentru uniformizarea lor (Macarie Ieromonahul, Anton Pann, Dimitrie Suceveanu, Ștefanache Popescu, Ioan Zmeu, Ion Popescu Pasărea), proiectul de uniformizare și transpunere „de pe psaltichie pe liniară” avea să se desăvârșească prin opera profesorului dr. Nicolae Lungu, care, în cadrul unei comisii desemnate de Sfântul Sinod (din care au mai făcut parte: pr. Ene Braniște, pr. Grigorie Costea, prof. Ioan Croitoru), la jumătatea secolului XX a realizat și tipărit *Anastasimatarul uniformizat – Vecernierul sau cântările Vecerniei de*

de a crea ceva original nu este anulată, ci permisiunea unei compoziții „în două moduri” ascunde de fapt și aprobarea unei variante noi, care să poată fi cântată de oricine ar opta pentru ea. Dealtfel, după puțină vreme, *Rânduiala Cununii* armonizată de Musicescu avea să fie în curând tipărită⁵⁸.

2.6. *Preocupări privind înzestrarea Seminariilor teologice cu manuale.* Prin experiența sa de profesor, director de seminar și revizor școlar și ecleziastic, completată de adâncă știință de carte, de viziunea academică și de responsabilitatea ierarhică, episcopul Melchisedec este unul dintre ierarhii-ctitori ai învățământului teologic românesc. Cel puțin două mari implicări îi conferă acest titlu. Mai întâi trebuie subliniată pledoaria sa pentru înființarea unei Facultăți de Teologie la București⁵⁹, ceea ce s-a și întâmplat, această instituție – astăzi Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” – funcționând neîntrerupt din 1881 și până în prezent. În al doilea rând, într-o perioadă în care seminariile teologice din Moldova și Muntenia trebuiau modernizate în ceea ce privește planurile de învățământ, condițiile de studiu, programul liturgic și duhovnicesc, programul de internat, el aduce una dintre cele mai de seamă contribuții, ca rezolvare la cea mai stringentă problemă: alcătuiește primele manuale sistematice pentru diverse discipline teologice. Astfel, întocmește primul manual de *Teologia Dogmatică a Bisericii Ortodoxe Catolice de Răsărit. Ecstrasă din scrierile părinților și din învățătura sfintei noastre Biserici pentru școalele mai înalte clericale din Principatul Moldovei*⁶⁰, urmat, la un an, de o *Scurtă*

sîmbătă pe cele opt glasuri bisericesti (I) și *Utrenierul sau cântările Utreniei de duminică dimineața ale celor opt glasuri bisericesti, urmate de Svetilne și de Doxologii mari* (II) pe notație dublă, în Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, ¹1951 respectiv ¹1954, urmate de mai multe ediții.

58. Tipografia lui Ioan Weiss, București, 1871.

59. Trebuie amintit aici, mai întâi, „Discursul pentru înființarea Facultății de Teologie din București”, susținut în cadrul Sfântului Sinod la 9 noiembrie 1882, publicat în revista *Biserica Ortodoxă Română* din ianuarie 1883, apoi proiectul de memoriu către primul ministru al României, prin care se solicita, printre altele, „înființarea unei Facultăți de Teologie, reforma seminariilor, îmbunătățirea stării materiale a preoților [...]”.

60. Tipografia Buciumul Român, Iași, 1855 (traducere și adaptare după manualul mitropolitului Antonie al Kievului).

*introducere în cursul științelor teologice. Prelucrată pentru școalele clericale din Principatul Moldovei*⁶¹. Tot el întocmește unul dintre primele *Catehisme* sistematice de la noi⁶² și una dintre primele *Introduceri în sfintele cărți ale Vechiului și Noului Testament* (Iași, 1860). În Biblioteca Academiei Române se păstrează și un manuscris de-al lui de *Manual de Drit Canonic* și altul de *Manual de Morală sau Etică aplicată*, proiecte care au rămas nedeținite.

Pentru a urmări tema propusă prin studiul de față, în chip special amintesc aici de trei contribuții liturgice esențiale ale episcopului Melchisedec, pentru susținerea învățământului seminarial al timpului:

– primul manual de *Liturgică* din teologia românească, tipărit sub titlul *Manualu de Liturgică sau servirea de Dumnezeu a Bisericii Ortodocse. Prelucrat pentru școlile clericale din Moldova de protosinghelul Melhisedek magistrul de teologie și profesor în Seminaria centrală*⁶³;

– primul manual de *Tipic bisericesc* din teologia românească, intitulat *Manualu de Tipicul sau Formulariul slujirei de Dumnezeu a Bisericii Ortodoxe, Compusu, pentru școalele clericale din Moldova, de Protosinghelul Melhisedek. Maistru de Teologie și Profesoru în Seminaria Centrală*⁶⁴;

61. Tipografia Buciumul Român, Iași, 1856.

62. *Catihisul ortodoks*, Iași, 1857.

63. Ediția I a apărut cu binecuvântarea mitropolitului Sofronie Miclescu, la Tipografia „Buciumul Român” din Iași, în 1853 (132 pp., 18,5x11,5 cm). Ediția a II-a a apărut la Tipografia lui Stephan Rassidescu din București, în 1862, sub același titlu, dar cu specificația că a fost „prelucrată pentru seminariile din România de arhimandritul Melchisedec Ștefănescu, locotenet de episcopu al Hușilor” (185 pp., 18x15 cm). Semnalare și succintă descriere, la magistrand Mircea PĂCURARIU, „Traduceri românești din literatura teologică rusă, până la sfârșitul secolului XIX”, în: *Studii Teologice*, XI (1959), nr. 3-4, p. 201. Descriere atentă a conținuturilor, la pr. Lucian PETROAIA, *Contribuția episcopului Melchisedec Ștefănescu la îmbogățirea patrimoniului liturgic românesc...*, pp. 403-406.

64. Carte foarte solicitată, care a apărut în patru ediții, în mai puțin de 60 de ani. Ediția I a apărut la Tipografia „Buciumul Român” din Iași, în 1854 (100 pp.). Ediția a II-a a fost imprimată de Ion Gheorghiu (Pioneanu) la Roman, în 1877. Ediția a III-a a apărut după 46 de ani de la prima, din îndemnul episcopului Silvestru al Hușilor, cu același titlu – *Manual de Tipicul Bisericii Ortodoxe*, dar cu precizările că este *compus în anul 1854 de protosinghelul Melkisedek, reposat episcop de Roman, în anul 1892*,

– primul *Manual de Teologie Pastorală* de la noi⁶⁵.

Poziția sa de mecena al învățământului teologic (trebuie presupus că, în afară de munca sa colosală de redactare, va fi avut multe dificultăți privind tipărirea manualelor și impunerea lor la nivel național) a atras în această lucrare sfântă și alți ierarhi. Atunci când a aflat că Mitropolitul Nifon Rusailă face o donație importantă pentru fondarea Seminarului din București, a scris Mitropolitului Calinic al Moldovei:

„[...] ne-am bucurat despre lăudabila faptă ce a făcut; după părerea noastră, pentru ca un asemenea institut să fi putut produce preuți corespunzători misiunii lor, și să nu fie degenerat niciodată de la menirea lui era bine ca Înalț Prea Sfinția Sa, să-și fi rezervat dritul, în ceea ce privește instrucțiunea, a pune un program curat bisericesc și complet cu toate științele teologice, și nu programe ca cele din seminariile aflătoare astăzi;

reimprimat în a treia ediție de Silvestru Balanescu, Episcopul Hușilor pentru Școalele de cântăreți din România – Tipografia Cărților Bisericești, București, 1900 (66 pp.). Ediția a IV-a s-a tipărit în 1912, la Râmnicu Vâlcea, „pentru usul seminariilor și școalelor de cântăreți”, fiind îngrijită de Anton Thoma. Trebuie precizat că *Tipicul* lui Melchisedec a fost și modelul pentru prima ediție a *Tipicului Servicului Arhieresc în zile de sărbători mari*, pe care același Silvestru Bălănescu, „cu aprobarea și binecuvântarea Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române” l-a tipărit la Cernica, în 1925 și, mai ales, pentru episcopul Gherontie Nicolau, fostul arhidiacon al lui Melchisedec, cel care a editat un *Îndrumător liturgic, cuprinzând vizitele canonice la orașe și sate, Vecernia cu Litie și Priveghere, Liturghiile Sfinților Ioan Gură de Aur și Grigorie Dialogul, cu muzică în text* (Tipografia Cărților Bisericești, București, 1939), neîntrecut până acum sub raportul acriviei liturgice.

65. Titlul complet: *Manual de Teologie Pastorală. Parte tradusă, parte prelucrată, duple mai mulți autori: Antonie, Amfiteatrov, Chiril, Reichenberg etc, de Arhimandritul Melchisedec, Locotenent de episcop al Hușilor. Pentru Seminarile din România, Librărie editor – George Ioanid, Tipografia lui Stephan Rassidescu, București, 1862, 280 pp., 22x14 cm.* (Acest manual de *Pastorală* avea la bază un *Compendiu de Teologie pastorală – pentru usul clasei a IV-a seminarioale*, pe care îl publicase la Huși, în 1878). Semnalare și descriere succintă la: pr. Mircea PĂCURARIU, „Legături culturale bisericești între români și ruși, în secolul al XIX-lea”, în: *Studii Teologice*, XXXIX (1987), nr. 2, p. 91. Descriere detaliată și prezentare în contextul edițiilor de manuale – cursuri – studii de *Pastorală* din teologia românească, la pr. Lucian PETROAIA, *Contribuția episcopului Melchisedec Ștefănescu la îmbogățirea patrimoniului liturgic românesc...*, pp. 409-412. O ediție anastatică a acestui manual, îngrijită de pr. Viorel SAVA și diac. Cezar PELIN, a apărut în Editura „Doxologia” a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, la Iași, în 2011 și a fost reeditată în Editura „Filocalia” a Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului, la Roman, în 2012.

iar în ceea ce privește materialul, să-l fi administrat Înalț Prea Sfinția Sa, cât să află în viață, și după aceea să-l fi pus sub controlul unei autorități bisericești compusă din arhieriei sau sub controlul Sinodului [...]”⁶⁶.

Că seminariile, ca școli ale Bisericii, o duceau greu ar putea fi de înțeles, date fiind timpurile grele care se traversau atunci, dar faptul că, în planurile de învățământ, unele discipline teologice erau sacrificate în favoarea unor materii laice, neglijându-se astfel obiectivul major al acestor școli – formarea viitorilor slujitori – acest lucru nu poate fi înțeles. Înțelegem însă nemulțumirea ierarhului în legătură cu această problemă dintr-o altă scrisoare, în care îi mulțumește aceluiași mitropolit Calinic al Moldovei pentru intervenția la Senatul României de reintroducere în programa de seminar a disciplinelor biblice⁶⁷!

Pentru apărarea conținutului științific și specific în funcție de specializări, din programele de învățământ, și în vederea unei continui înnoiri a metodelor didactice și a calității manualelor, atât pentru seminariile teologice cât și pentru școlile laice, el a propus Sfântului Sinod, la 18 noiembrie 1874, constituirea unei comisii care să elaboreze un „Regulament relativ la cărțile didactice religioase”.

2.7. Formarea duhovnicească și liturgică a seminariștilor. Educația creștină și pastorația copiilor și a tinerilor. În ceea ce privește învățământul din școlile de stat, încă de la începutul carierei sale didactice Melchisedec combătuse metodele învechite de predare-învățare, între care în epocă „cu totul defectuoasă” se afla „memorizarea mecanică”. Ca inspector bisericesc și arhimandrit vizitase multe școli din orașele Bârlad, Tecuci, Galați, Reni, Ismail, Chilia și, urmare a constatărilor făcute cu prilejul inspecțiilor sale, propune ca elevii să beneficieze de metode noi de învățare. Într-un raport amănunțit pe care îl înaintează ministrului Mihail Kogălniceanu oferă câteva sugestii, care rămân valabile până astăzi, deși sunt formulate în limbajul timpului: profesorii să îndrume copiii cum să învețe temeinic: să le dea „lecții mici la început”, apoi să

66. Scrisoare a episcopului Melchisedec adresată mitropolitului Calinic al Moldovei (21 februarie 1872), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 324-325.

67. Scrisoare a episcopului Melchisedec adresată mitropolitului Calinic al Moldovei (8 martie 1872), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 328.

le verifică modul de însușire prin „întrebări din ideile acelor lecții”; copiii să li se explice „toate zicerile”, din limbajul curent, uzual, dar și din lexicul specific unor domenii de studiu, iar ideile mai pretențioase, „abstracte, să se înfățișeze cât se poate mai concret”, prin exemple cunoscute copiilor; când sunt ascultați, copiii să fie motivați a prezenta conținuturile lecțiilor nu neapărat „cu cuvintele cărții, ci să se silească a răspunde aceeași idee cu alte ziceri”⁶⁸. Pentru supravegherea perfecționării profesorilor, arhimandritul Melchisedec recomandă pe profesorul Ion Vițu de la Școala Publică din Galați, ca model de bună practică pedagogică, capabil a-și coordona colegii de la școlile din zonă.

În cazul particular al seminariilor teologice, ca profesor și director de seminar el cunoștea cel mai bine marile probleme cu care se confruntau aceste școli eclesiastice. Despre situația seminariilor teologice din vremea sa, scria lui Ion Ionescu dela Brad (19 mai 1880):

„[...] seminariile teologice au o direcțiune prea profană, învață aceleași idei ca și în școalele celelalte, nu este disciplină, fiindcă trăiesc cea mai mare parte fără priveghere, pe la case particulare, fiind numărul internatilor foarte mic. Ei ies din seminar tot așa de străini de biserică ca și elevii din prin alte școale. Înainte de hirotonie eu trebuie să fi țin cu lunile spre a-i învăța citirea și rânduiala bisericească. Profesorii și directorii seminariilor sunt ei înșiși lipsiți de principiile educațiunii și ale misiunii apostolice. Apoi după ce ies din seminar, ei caută numai a-și procura mijloace de existență materială [...] Unii, spre a-și căuta favoruri și înlesniri se aruncă în politică, în comerț și în felurite daravere lumești, după spiritul cel material al veacului nostru. Seminariștii cei mai deștepți fug de preoție, se fac avocați, judecători, etc. [...]”⁶⁹.

Observațiile, deși dureroase, sunt realiste și cereau soluții de rezolvare a unora dintre problemele sesizate. Pentru aceasta, le-a reunit pe toate, împreună cu propuneri concrete, într-un *Regulament pentru poziția seminariștilor* și într-un proiect de *Lege pentru învățământul seminarial*, pe care le-a prezentat în Sfântul Sinod în mai 1873, respec-

68. Raport al arhimandritului Melchisedec adresat ministrului Mihail Kogălniceanu (18 iunie 1860), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 63-64.

69. Scrisoare a episcopului Melchisedec adresată lui Ion Ionescu dela Brad (19 mai 1880), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 35.

tiv noiembrie 1874. Prin acestea, Melchisedec se dovedește primul ierarh român care vădește o gândire sistemică privind formarea viitorilor slujitori ai Bisericii, compatibili cerințelor epocii lor, d.p.d.v. teologic-duhovnicesc, misionar-pastoral, cultural-social.

2.8. Model de pastorație a intelectualilor și a familiei creștine. Cine citește corespondența episcopului Melchisedec nu poate să nu fie impresionat de adâncă înțelepciune și de echilibrul său, învăluite într-o căldură părintească revărsătoare, izvorătoare din viața sa duhovnicească în Hristos, cu care ierarhul orientează, povățuiește și ajută concret elevi, seminariști, monahi, preoți, profesori, academicieni, ierarhi. El reușește o pastorație rodnică, prin cuvânt scris și prin binele pe care după ce îl face, îl „aruncă în mare“, salvând și zidind oameni și înfățișându-se ca un model aplicabil și în prezent, de către orice slujitor al Bisericii.

Două exemple voi oferi, în cele ce urmează, extrem de dificil de împlinit pentru oricine, dacă se ia în considerare cuvântul „Nemo propheta in patria sua“ (Lc 4:24). Mai întâi mă refer la grija cu care el, deși tânăr ierodiacon, își mângâie, duhovnicește, familia îndoliată de pierderea prematură a fratelui său mai mic, George:

„[...] Iubitul meu frate și al vostru dulce fiu George a trecut din moarte la viață [...] Așadar, plângeți puțin pentru dânsul și vă întristați; însă nu ca cei ce n-au nădejde [...] Tătuca, pe sfinția ta te rog îmbărbătează-te și te întărește în credință [...] Mămucă, lasă toată mahnirea, că în curând iar îl vom vedea [...] Scrieți-l în pomelnicul răposaților și vă rugați milostivului Dumnezeu ca să-i dea odihnă în veci[...]“⁷⁰.

De asemenea, tot în plan personal, într-una dintre scrisorile arhimandritului Ieronim, fratele său, Melchisedec primește o evocare unică a chipului mamei și a personalității ei ca model de mamă creștină și prim educator la vârsta copilului mic, când se imprimă cel mai bine și cel mai adânc preceptele creștine, valorile morale, deprinderile duhovnicești:

„[...] Pe lângă învățătura ce ea da copiilor, privegherea era îndoită asupra-le: îi ferea de vorbe urâte, de înjurături; nu-i lăsa a se duce cu

70. Scrisoare a ierodiaconului Melchisedec adresată părinților săi (24 august 1845), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 29-30.

copiii țăranilor și chiar și cu rude, dacă aceia ar fi avut o creștere contra ideilor sale. Ura beția până la cel mai înalt grad. Iubea curățenia atât lăuntrică, cât și dinafarică. Zicea că omul este vas de aramă și că cineva îl spurge numai când face rău. Seara, când era singură acasă, copiii mai mici rămași cu ea ne adunam împrejurul ei și ne spunea despre rai, iad, moartea dreptilor și moartea păcătoșilor. Spre dovadă la cele spuse de ea, zicea că dacă voim să știm mai multe, să luăm sama, când mergem la biserică, cu deosebire la citirea Evangheliei și la Cazanie, unde pe larg se spune despre toate. De multe ori avea plăcere să-i citesc din *Mărgărint*. [...] Era mare econoamă, dar niciun sărac nu s-a întors cu mâna deșartă de la ea. [...] Înainte de moarte și-a făcut Sfântul Maslu de șapte ori, s-a mărturisit și împărtășit cu Sfintele Taine [...]”⁷¹.

Este un portret duhovnicesc, plin de duiosie, dar și de realism creștin; poate fi socotit portretul mamei desăvârșite, de oriunde și de oricând, în cheia exclamației-revelație a lui Lactanțiu: „Ce mame au creștinii!”. După mărturia de față, care prezintă și viața ei cuvioasă și chipul minunat în care și-a sfârșit traiul pe pământ, această smerită presbiteră Anastasia nu este cu nimic mai prejos decât mamele (Antuza, Nona, Emilia, Monica) unor sfinți (Ioan Gură de Aur, Grigorie Teologul, Vasile cel Mare și Grigorie de Nyssa, Augustin).

Concluzii

Conținutul acestei corespondențe demonstrează, o dată în plus, personalitatea complexă a episcopului Melchisedec Ștefănescu. Studiul de față accentuează doar preocupările liturgice ale episcopului, dar scrisorile din volumele despre care se face vorbire aici pot fi abordate nu doar din punct de vedere teologic (dogmatic, canonic, omiletic-catehetic, al moralei creștine, al istoriei bisericești mai ales), ci și din punct de vedere social, politic, diplomatic, cultural, interdisciplinar. În aceste domenii Melchisedec s-a arătat deschizător de drumuri prin forța sa enciclopedică de expertiză, pe multe dintre coordonatele amintite strălucind până astăzi ca temeluitor și vizionar.

71. Scrisoare a arhimandritului Ieronim Ștefănescu, adresată fratelui său, episcopul Melchisedec (12 mai 1869), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 224-225.

Rândurile de mai sus îl prezintă ca un ierarh liturg și liturgist, care se bazează mai întâi pe experiența duhovnicească din Biserică, el întemeindu-și observațiile și propunerile pe texte biblice și patristice, corespondând cu oameni ce aveau adânci preocupări de spiritualitate ortodoxă și cu ierarhi pe care Biserica Ortodoxă Română i-a trecut în rândul sfinților – aici am în vedere pe Sfinții Mitropoliți Iosif cel Milostiv al Moldovei și Andrei Șaguna al Transilvaniei. Dealtfel, potrivit proverbului „Spune cu cine te însoțești, ca să îți spun cine ești!”, peisajul uman care l-a înconjurat de-a lungul vieții îi arată seriozitatea duhovnicească și rigoarea liturgică. Dintre fideli săi se desprinde chipul unui slujitor discret și credincios, atașat de părintele său duhovnicesc și după moartea acestuia, pe care doresc să îl amintesc în chip special, cu admirație: Vasile Mandinescu. Acestuia i se adaugă și alți tineri teologi sau oameni de cultură, pe care i-a recomandat pentru diverse academii și i-a susținut la studii, precum Gherontie Nicolau, Gavriil Musicescu ori Constantin Nazarie, împreună cu mulți alții, care aveau să împlinească rosturi însemnate în Biserica noastră, după trecerea la Domnul a magistrului lor. Devenirea lor spirituală și profesională are la temelie filiația duhovnicească și legătura profundă cu părintele lor, care s-a dovedit a fi un mare ctitor de oameni. Se remarcă ușor și conștiința sa eclesială de neclintit, care nu l-a lăsat să facă nici un fel de compromis și nici măcar să își promoveze vreodată, pe un post mai înalt, pe vreun membru din marea sa familie după trup.

Harisma creșterii de ucenici și-a revăsat-o din plin în preocupările privind școala teologică preuniversitară și universitară românească. Viziunea asupra dezvoltării școlii seminariale și focusarea pe formarea de spirite înalte și de caractere umane diamantine (un deziderat idealist, într-adevăr, al oricărui sistem de educație), unită cu capacitatea uriașă de a înzestra școala teologică românească cu studii rezultate din experiența didactică personală de catedră și din cercetări pe teren, dar și de a o dota cu primele noastre manuale științifice, alcătuite personal, îl așază între ctitorii învățământului teologic românesc. Dacă astăzi Biserica Ortodoxă Română are un învățământ teologic mediu și academic atât de bine articulat, așa cum nicio altă Biserică Ortodoxă soră nu a putut devolta, acest fapt se datorează, în mare măsură, și lui Melchisedec Ștefănescu.

După educația pe care o așează ca fundament al prosperării instituției eclesiale, episcopul Melchisedec are curajul să observe problemele din viața Bisericii noastre și să formuleze propuneri în legătură cu realități pe care nimeni, până la el, nu le sesizase sau nu le analizase serios. Lui îi datorăm, în mare măsură:

a) întărirea, afirmarea și profilarea Ortodoxiei românești în fața celorlalte Biserici și culte creștine, la final de secol XIX;

b) aportul esențial la întocmirea documentației teologico-istorice și canonice necesare pentru dobândirea Autocefaliei Bisericii noastre (1885), fără de care nu s-ar fi putut vorbi de ridicarea acesteia la rangul de Patriarhie, în 1925.

c) românizarea și uniformizarea cultului liturgic;

d) dialogul cult-cultură-știință;

e) statutul canonic și starea materială și morală ale preotului, monahului și cântărețului bisericesc;

f) dialogul panortodox, interconfesional creștin și inter-religios;

g) primele forme de management bisericesc - a se înțelege strategii economice de susținere a instituției Bisericii (aici am în vedere lupta sa pentru impunerea monopolului bisericesc asupra vânzării de lumânări);

h) îmbisericirea intelectualilor;

i) pastorația tinerilor;

j) redescoperirea și dezvoltarea filantropiei sistematice, în Biserică.

Nu în ultimul rând, remarc în scrisorile sale și două aspecte psycho-emoționale importante, care se desprind dintre rânduri: ce muncă uriașă se ascunde în spatele fiecărui proiect al său și câtă dramă personală iscată de invidii și micimi sufletești ale unora dintre contemporani s-a metabolizat în sufletul său, transformându-se, prin harul lui Dumnezeu, în alte trei harisme, care îi luminează chipul iconic: smerenie asumată hristic, discernământ filocalic și nădejde neclintită de mântuire.